

Taal en cultuur in de marge van de macht

Els Ruijsendaal

Niet bij economie alleen

De Europese Unie werd halfweg de vorige eeuw gesticht om te proberen aan de eeuwen durende oorlogenseerks, culminerend in twee wereldoorlogen, een einde te maken. Door meer integratie en nauwere samenwerking moest ook een economisch antwoord worden gevonden op de globalisering. En dat antwoord kwam. Nederland stond met België, de Bondsrepubliek Duitsland, Frankrijk, Italië en Luxemburg aan de basis van de latere Europese Unie, die met het Verdrag van Maastricht (1993) haar huidige vorm kreeg, nog aangepast in 2009 (Verdrag van Lissabon).

Inmiddels bestaat de Unie na voortdurende uitbreiding uit 28 landen en nu lijkt na ruim 60 jaar diezelfde Unie niet meer zo eenduidig en vanzelfsprekend voor ons burgers, wij zijn de eerste vreugde voorbij. In 2005 zei Nederland zelfs ‘nee’ op de referendumvraag: “Bent u voor of tegen instemming door Nederland met het verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa?” De voorbereiding door regering en politieke partijen was er dan ook naar.

Voor veel burgers komt ‘Europa’ ook gevoelsmatig te dichtbij, een indruk die gesteund wordt door het steeds persoonlijker worden van onze cultuur, gesteld tegenover het als technocratisch en dus onpersoonlijk ervaren Europa. Maar een federaal Europa, een superstaat, wil men evenmin. Wat kost dat Brusselse waterhoofd al niet? Wat moeten we met al die Oost-Europese landen? Een enkeling wil zelfs de gulden terug.

De nieuwe Europese instituties en vooral het Europees Parlement zouden gaandeweg de Unie een meer politiek karakter helpen geven, de burger meer vertegenwoordigen, met behoud van de zaken die specifiek de lidstaten aangaan. En dat moet: we kunnen niet terug, daarvoor zijn wij te veel verknoopt in Europa en daarvoor hebben wij een hechte Unie, waaraan het politieke sluitstuk echter nog ontbreekt. Maar er is veel scepsis. Sommige politici helpen dat gevoel nog een handje en geven onduidelijke of negatief-kritische boodschappen af over Europa. Men wil, zo lijkt het, voor de toekomst het eigen overzichtelijke staatsverband houden en kruipt weer wat terug in de oude, vertrouwde eigen staat. Deze laatste reactie is er natuurlijk niet helemaal voor niets – en daarmee zitten we in een integratieprobleem.

De verdergaande integratie op vooral economisch vlak heeft mede door de snelle mondialisering¹ geleid tot een zekere desintegratie binnen de lidstaten. Er is veel geschreven over ‘het verdampen van de staatsgrenzen’, terwijl daarbinnen regio’s en regiotalen door de EU worden gesteund. Onderwijl schrijft de internationalisering voort: gebeurtenissen en beslissingen in het ene deel van de wereld hebben gevolgen voor individuen en gemeenschappen in het andere deel. Zij werken op de mensen in, zonder dat die goed weten waarop zij moeten reageren.

In weerwil van de oorspronkelijke boodschap – in vrede en welvaart samenleven in ons continent – is de EU voor de burger inmiddels een economisch en technocratisch geheel in het werelddorp geworden. De vervreemding wordt nog eens versterkt door de migratie *naar én binnen* Europa, waardoor ook de staten zelf een integratieprobleem hebben. Als we hierbij bedenken dat de taal en cultuur de eenheid en eigenheid van de lidstaten en hun cultuurgemeenschappen hebben gevormd, is het logisch dat het taalculturele belang toeneemt, nu de Unie zó omvangrijk is geworden dat de grote verscheidenheid de eigenheid van diezelfde Unie lijkt te verdringen. Een goed taal- en cultuurbeleid kan Europa dus, zoals

¹ De termen *mondialisering*, *globalisering* en *internationalisering* worden, met de verschillende betekenisaccenten die ze wel degelijk hebben, alle voor ongeveer hetzelfde, breed op te vatten betekenisveld gebruikt. We kennen de term ‘mondialisering’ vooral uit het Frans en ‘globalisering’ voornamelijk uit de Angelsaksische wereld. Dat o.m. sociale, culturele, economische en geografische dimensies in beide termen gelijkelijk aan de orde zijn, wordt algemeen zo aanvaard.

Couwenberg (1994, p. 120) het zo kernachtig heeft geformuleerd, “een zeker Europees identiteitsbesef als complement van nationale en regionale identiteit” helpen geven.

Maar vooralsnog verkeren taal en cultuur enigszins in de marge van de Europese ontwikkelingen en lijken zij slechts een kleine rol te spelen in politiek Europa. Dat is gevaarlijker dan men geneigd is te denken. Men zal nu keuzes moeten maken en de consequenties moeten trekken uit het aloude gegeven dat wij als Unie niet bij economie alleen kunnen bestaan.²

Van steden naar staten, van staten naar de Europese Unie

De Europese Unie bevindt zich in een ontwikkelingsfase die enigszins vergelijkbaar is met de ontwikkeling voordien binnen onze staten zelf. In het kielzog van de Unie van Utrecht kwamen de zeven Noord-Nederlandse provinciën tot een federatie (1588), die als de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden tot 1795³ door het leven zou gaan. Net als de andere gezagsgebieden had de Republiek een verbindingsmiddel nodig voor het gehele gebied: één taal. De standaardiserende ontwikkeling was al eerder begonnen, voornamelijk via gebieden, steden, met een grotere concentratie van mensen, die zorgden voor hogere organisatievormen op alle gebieden waar het land behoefte aan had. Met de opkomst van de staten ging men het onderwijs allengs dialectoverstijgend inrichten naar landelijke maatstaven. De zich ontwikkelende volkstaal kon daardoor uitgroeien tot een volwaardige partner van het Latijn of Frans.⁴ Dat ging hand in hand met een geleidelijke verdere verstedelijking, die een tweedeling tot gevolg had van stad en platteland.

Door de staatkundige herordening en institutionele reconstructie van ons continent in 1815 raakten taalgebieden en oude dialectcontinua doorsneden door nieuw aangebrachte staatsgrenzen, waardoor het nieuwe Europa taalcultureel gezien verbrokken raakte aan de grenzen, wat in het oorlogrijke Europa weer eigen problemen opleverde. Toch hielden veel regionale talen stand. De dialecten veranderden maar heel langzaam en zo kunnen bewoners aan weerszijden van de landsgrenzen elkaar in veel gevallen nog probleemloos verstaan. Regionale talen bleven er voor de verbindingen tussen mensen op het platteland, maar ook voor grotere minderheden die in de staatsvorming van weleer hun eigen karakter wisten te behouden. Het zal een meer dan belangrijk gegeven blijken voor de verdere ontwikkeling van de EU.

De schaalvergroting die de nieuwe Europese Unie meebracht, heeft een gelijksoortige dynamiek als die binnen de staten van weleer. De behoefte aan een verbindende taal, een *lingua franca*, in dit grotere geheel van staten nam toe. Het Frans speelde in bepaalde opzichten die rol, maar de verdere internationalisering heeft het Engels doen bovendrijven: het Engels had via de oude koloniën en vervolgens met het Engelstalige wereldrijk Amerika daar de gunstigste positie voor. Het multinationale bedrijfsleven, aangedreven door en vanuit Amerika, speelt daarbij een steeds belangrijker, soms een bijna statelijke rol en de verbindingstaal is inmiddels hoofdzakelijk Engels geworden. Het Frans moest uiteindelijk zelfs in de diplomatieke dienst grotendeels het veld ruimen en het Engels is daarmee een wereldtaal geworden.

De gevolgen zijn merkbaar en baren de staten en taalgebieden, waaronder de Lage Landen, ook zorgen. De opgewekte slagzin *Hoe meer Engels, hoe meer talen* (het standpunt van De Swaan) kan men afwisselen met *Tweetaligheid tast onze geroemde meertaligheid aan* (Van Oostendorp). Hoe dan ook daalt onder het huidige Engelstalige regime het prestige van de andere talen.

² Zie voor verdere bezinning op dit vlak Meuwissen (2012), o.m. 121vv. Het hele boek is een denkoefening over Europa.

³ De Republiek is toen door interne twisten en de komst van een Frans leger ten onder gegaan, en werd opgevolgd door de Bataafse Republiek.

⁴ Voor de historische ontwikkeling: Ruijsendaal (1991, s.v.).

Europees taal- en cultuurbeleid

De EU draagt veeltaligheid en multiculturaliteit hoog in het vaandel. Uitgaande van de subsidiariteitsgedachte dat besluiten op een zo laag mogelijk niveau moeten worden genomen, mengt zij zich niet in de taal- en cultuurzaken die de identiteit en de ziel van een staat uitmaken. Zij ondersteunt en treedt alleen op waar dat nodig en nuttig wordt geacht. In de gegroeide praktijk van die welomschreven en vastgelegde gedachte bekommert de EU zich in feite minder om de nationale talen dan om de minderheidstalen en -culturen. Zo helpt zij uiteindelijk indirect mee aan de verhoging van de druk op de nationale talen.

Europese burgers die met Europa willen communiceren in hun eigen officiële taal, hebben daarvoor veel wilskracht nodig. Brieven in de officiële talen krijgen maar moeizaam antwoord als ze niet in het Engels gesteld zijn. De weblocatie van de EU beperkt zich tot het Engels, Frans en Duits. Hoewel ... als in het Duits of Frans wordt gezocht onder Meer over onderwijs en opleiding [de-en-fr](#), staat er vervolgens in het Duits of Frans alleen:

Die gesuchten Informationen stehen in folgender Sprache/folgenden Sprachen zur Verfügung:

* English (en)

L'information que vous recherchez est disponible dans la (les) langue(s) suivante(s):

* English (en)

In een andere taal dan het Engels zoeken is duidelijk niet de bedoeling. Daarmee lijkt de EU de eigen plicht in dezen te verzaken. Zij zal toch de eigen voornemens zichtbaar en merkbaar in praktijk moeten brengen, wil de burger meer geloof in Europa krijgen. Ik noem er op dit gebied enkele, die van cruciaal belang zijn in de communicatie tussen burger en 'overheid'.

- www.europa.eu kan technisch dusdanig verzorgd worden, *dat alle officiële talen er gelijkkelijk op aan bod komen*. Daaraan kan toch niet getornd worden. De ergernis van de burgers wordt bepaald onderschat.

- Het Engels is praktisch de enige werktal van de EU geworden, met nog wat lippendienst jegens de voorganger, Frans, en het Duits, verreweg het grootste, maar vooralsnog te bescheiden taalgebied van de EU. Deze uitkomst van een ontwikkeling spoort niet met de vrome beleidswoorden die in de opeenvolgende verdragen zijn vastgelegd. De EU heeft dat overigens steeds aangevoeld en erkend. De Europese instanties kunnen natuurlijk niet in 24 officiële talen communiceren.⁵ Maar tegenover één officiële verbindingstaal moet wel *een gedegen meertaligheidsbeleid* staan. En dat is er (nog) niet. Het is nastrevenswaard dat iedere burger van Europa naast de eigen taal twee andere talen zou moeten beheersen,⁶ maar het haalt met Europa zelf als slecht voorbeeld en zonder nadere maatregelen weinig uit.

- Gezien de hiervoor beschreven stand van zaken zou de Eurocommissaris voor Onderwijs, cultuur, meertaligheid en jeugdzaken meer moeten toezien op de goede omgang met *de officiële talen* dan de opdracht "het vergroten van transparantie door het beschikbaar stellen van informatie in alle officiële talen" uitstraalt.

- Voor het talenonderwijs zou meer gebruik moeten worden gemaakt van *receptief taalonderwijs*. Met alle tv- en radiozenders die wij kunnen ontvangen, met het reizen dat wij doen, met de toenemende kracht van automatische vertaalprogramma's krijgen burgers vanzelf meer contact met elkaars taal én cultuur. De productieve kennis is verder te leren en te oefenen als men die nodig heeft.

Het zijn enkele gedachten en suggesties, gericht op het betrekken van de burger bij de EU. Met de huidige *vertaaltechnieken* in de ICT moet hoe dan ook meer te doen zijn dan er nu merkbaar is. Zelfs de bedrijven die vertaalprogramma's maken, bieden die alleen in het Engels aan ...

⁵ Bulgaars, Deens, Duits, Engels, Ests, Fins, Frans, Grieks, Hongaars, Iers, Italiaans, Kroatisch, Lets, Litouws, Maltees, Nederlands, Pools, Portugees, Roemeens, Sloveens, Slowaaks, Spaans, Tsjechisch en Zweeds.

⁶ Volgens Eurostat (2012) zou ongeveer 56% van de EU-inwoners één vreemde taal spreken en 28% twee.

Maar anderzijds: wat Europa al kan en doet als confederatie, is heel veel. Een van de bijzonderste instrumenten is wel de *euregio*. Het is een middel, mede gefinancierd door de EU via Interreg, om de grenzen van weleer langs positieve weg te slechten tot zij, in de woorden van Alfred Mozer, nog slechts littekens van de geschiedenis zijn. De euregio's zijn, als ik het zo oneerbiedig mag zeggen, de lijm van Europa, de samenwerkavelden van ons continent. Dat moeten we ook willen zien en voelen.⁷

Waar het hier om gaat, is dat vanuit Europa en de lidstaten gewerkt wordt aan grensoverschrijdende samenwerking, sociaal-cultureel en sociaal-economisch, een samenwerking die ook tussen gemeenten plaatsvindt. Dat is, in tijden van schaalvergroting en werelddorp, echt hoopgevend voor de integratie in een veilig Europa, zonder oorlogen en samenlevend in goede nabuurschap.

Nederland, de Lage Landen, de Benelux

In 2015 is het twee eeuwen geleden dat Nederland en België herenigd werden. In 1813 kwam de Franse overheersing ten einde en in 1815 keerde de Prins van Oranje terug aan het hoofd van Nederland. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden bestond van 1815 tot 1830,⁸ de periode waarin het huidige België en Nederland één staat vormden onder koning Willem I. Het Groothertogdom Luxemburg was door een personele unie en staatkundige banden verbonden met het koninkrijk.

Na de scheiding van Noord en Zuid ging het Nederlandse taalgebied in twee staten verder en ontstonden twee taal- en cultuurgeschiedenissen. In de *Benelux*⁹ zien de oude Lage Landen elkaar gelukkig weer terug, al is het niet specifiek vanwege taal en onderwijs: bij elkaar opgeteld vormen zij immers een enorme economische macht en de Benelux-structuur dient dan ook om die macht te bundelen. Vanaf 2010, met de ingang van het nieuwe verdrag, treedt de Benelux niet meer alleen op economisch gebied op, maar ook bij duurzame ontwikkeling en bij justitie en binnenlandse zaken. De officiële benaming is daarom ook in *Benelux Unie* veranderd. De Euregio Benelux Midden, thans deel uitmakend van de Grensregio Vlaanderen-Nederland, is daarbinnen een euregio met ongeveer 6,3 miljoen inwoners. Euregio en Benelux bijten elkaar dus allerminst.

Het Nederlandse taalbeleid strekt zich via de *Nederlandse Taalunie* uit over drie staten: Nederland, België en Suriname. Daarnaast is er het streven “de banden verder te versterken met instanties in Zuid-Afrika die het Afrikaans bevorderen bij zijn ontwikkeling als één van de elf officiële talen van dat land”.¹⁰ De Taalunie is een prachtig instituut, dat hopelijk de taalbelangen zo zelfstandig mogelijk blijft behartigen. De nog wat voorzichtig geformuleerde belangstelling voor Zuid-Afrika is in alle opzichten een belangrijke zaak, voor de taal, de cultuur en – natuurlijk – de economie. Het is vanuit Nederland/Europa en Zuid-Afrika goed om wat ons verbindt, te benutten.¹¹

Als middelgroot taalgebied moeten wij zien wezenlijke zaken als onze taal niet helemaal apart te regelen, maar in samenspraak met onze taalpartners in Europees verband. Dat ligt niet altijd zo voor de hand als het lijkt. Onze cultuur verandert snel door de mobiliteit van de burgers in Nederland, in Europa en daarbuiten, onder druk van techniek en handel, onder de enorme Amerikaanse invloed. De algehele sfeer is kapitalistischer geworden, de economische invalshoek is leidend. Kunst en cultuur merken dat al meteen: het gemak waarmee algemeen geprezen en bewonderde orkesten worden opgeheven of samengevoegd vanachter de

⁷ Zie voor de Euregio Maas-Rijn Ellen Buntinx' interessante analyse – met de uitdagende aanbeveling aan de burgers deel te nemen aan het maatschappelijk leven zoals het zich in de euregio's ontwikkelt, in plaats van die ontwikkeling enkel te ondergaan.

⁸ In 1839 werd België door Nederland en internationaal formeel erkend.

⁹ De Benelux is in 1944 in Londen opgericht door de gevluchte regeringen van de drie landen als douane-unie: een samenwerkingsverband om onderling vrij goederen te kunnen transporteren en een uniform tarief te hanteren voor goederen van buiten de Benelux. Sinds het verdrag van 1958 is de Benelux een economische unie.

¹⁰ Zie hiervoor het Rapport *Naar een samenhangend taalbeleid voor het Nederlands*, Aanbevelingen (14).

¹¹ Het gaat om ongeveer 7 miljoen Afrikaanstaligen (en 9,5 miljoen als tweede- of derde-taalsprekers).

beleidstafel, zegt genoeg over de invalshoek waartoe men zich beperkt: die van de economie. Na de opheffing, ondanks Nederlandse en Franse protesten, van het Institut Néerlandais (1957)¹² weten we het zeker.

Maar het blijft niet bij kunst. Aanhakend bij de bedrijfswereld is het Europese hoger onderwijs in het kielzog van ‘Bologna’ (1999) in rap tempo verengelt. Met de voorgestelde verandering van het onderwijsstelsel is maar meteen het Engels als onderzoeks- én instructietaal zoveel mogelijk doorgevoerd, ondanks het feit dat de Nederlandse *Wet op het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek* (WHW, 1992), net als het Vlaamse *Decreet betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs* (2003), uitgaat van het Nederlands als de taal van onderwijs en wetenschap, met alleen uitzonderingen waar nodig. Die speelruimte is, mede om buitenlandse studenten te trekken, zoals Europa ook nastreeft,¹³ meteen benut, zelfs zodanig dat de genoemde wetten op dat punt in feite vrijwel achterhaald te noemen zijn. Deze ontwikkeling is aantoonbaar schadelijk gebleken voor het onderwijsniveau, al wijt men dat nu aan de te grote gerichtheid op het publiceren – uiteraard in het Engels ... maar daarover gaat het nu juist! Iedereen die in een andere taal publiceert, weet dat er veel tijd gaat zitten in het formuleren en dat het tandem denken-schrijven in een andere taal behoorlijk veel discipline, oefening en gewenning moet krijgen om in beide talen en het denken daarin op niveau te blijven. Het onvoldoende besef daarvan raakt ook de standaardtalen, die aan prestige en vermogen inboeten als zij niet op alle niveaus gebruikt worden of mogen worden. En daarmee raakt het onze cultuur, en onze gemeenschappen.

Hoe bewust dit nieuwe beleid is ingezet, toont een veel beschreven voorval van enkele jaren terug aan op de Radboud Universiteit Nijmegen. Daar mocht een studente bedrijfskunde geen scriptie in het Nederlands schrijven, ondanks dat de instelling waar zij haar ‘toegepast wetenschappelijk onderzoek in een bedrijf of instelling’ deed, haar dat verzocht had.¹⁴

Het Engels krijgt nu ook een fundamentele rol in het primair en secundair onderwijs, namelijk ook als instructietaal. Het ziet er niet naar uit dat hier een uitgekiend taalbeleid op is losgelaten, met een visie op wat *locaal*, *Europees* en *internationaal* nodig is en wat niet. Taalcultureel gezien zouden voors en tegens helder afgewogen moeten worden. Daarvan is voor Nederland een officieel begin aan te wijzen:

Het Nederlands, als officiële taal van Nederland, hoort in onze grondwet te staan.¹⁵

Evenals vrijwel alle lidstaten van de EU dient ook Nederland de zorg voor de standaardtaal naast andere belangrijke zorgpunten die tot de rechten van de mens behoren, in de *grondwet* uit te drukken en wel, na vergelijking met de andere staten, op de Franse wijze: “Het Nederlands is de officiële taal van Nederland.”¹⁶

¹² Om plaats te maken voor een “kleine culturele afdeling van de ambassade” (aldus BuZa).

¹³ In de paragraaf “Het Europees onderwijs openstellen voor de wereld” (http://ec.europa.eu/news/culture/130719_nl.htm): “Nu landen zoals China en India hun universiteiten moderniseren en aantrekkelijker proberen te maken voor internationale studenten, moet ook Europa een tandje bijsteken om een aanlokkelijke bestemming voor studenten te blijven.” Gezien de tekst als geheel, moet men toch lezen wat er niet staat: een Engels tandje.

¹⁴ De universiteit weigerde op grond van het reglement en de staatsecretaris kon het afwimpelen omdat in de WHO van art. 7.2 kan worden afgeweken van het Nederlands in aangegeven gevallen. Lees het wetsartikel:

Het onderwijs wordt gegeven en de examens worden afgenomen in het Nederlands. In afwijking van de eerste volzin kan een andere taal worden gebezigd:

- a. wanneer het een opleiding met betrekking tot die taal betreft,
- b. wanneer het onderwijs betreft dat in het kader van een gastcollege door een anderstalige docent gegeven wordt, of
- c. indien de specifieke aard, de inrichting of de kwaliteit van het onderwijs dan wel de herkomst van de studenten daartoe noodzaakt, overeenkomstig een door het instellingsbestuur vastgestelde gedragscode.

Ik heb de bijbehorende universitaire argumentatie van een algeheel verbod op Nederlands niet gelezen, maar in de wet lees ik een uitzondering op de algemene regel (Nederlands dus).

¹⁵ Met name verwijs ik naar het overzichtsartikel in *Neerlandia* (Ruijsendaal (2007)).

¹⁶ Het was een actie, die ik als voorzitter van de toenmalige taalwerkgroep van het Algemeen-Nederlands Verbond, in een aantal artikelen uitwerkte, als een stap om samen met andere landen te kunnen zorgen voor een goed Europees taalbeleid. De andere EU-landen hebben in overgrote meerderheid de officiële positie van hun taal in de grondwet aangegeven. Ons pleidooi heeft met steun van de aanwezige Kamerleden van de belangrijkste politieke partijen een uniek resultaat geboekt: voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis werd het voornemen het Nederlands in de grondwet te zetten, in een regeerakkoord opgenomen. Maar ... het Fries zou erbij komen, en het Papiaments en *last but not least*, is hier de beste

Andere zaken in dezen kunnen bij de wet geregeld worden, het gaat om de grondslag, die dient beknopt en helder te zijn en in strekking overeen te komen met die van de andere EU-landen.

Van groot belang is voorts dat wij op school conform de Europese aanbevelingen *niet alleen Engels* leren, maar *ten minste ook Duits* – Duitsland is verreweg de belangrijkste handelspartner – *en Frans dan wel Spaans*. Een dergelijke meertaligheid zou systematisch op de scholen kunnen worden uitgewerkt vanuit de opzet van een *receptieve meertaligheid*, een waarin ieder zoveel mogelijk zijn moedertaal blijft spreken, zoals in grensgebieden en biculturele gezinnen al oud gebruik is, en nu met veelal vijftig tv-zenders in huis zeker haalbaar en effectief kan zijn. Er is al meer ervaring mee (zie o.m. Arntz, 2010). Zo groeien cultuurgebieden naar elkaar toe.

Dat alles doet overigens niets af aan het wezenlijke belang van *vertalen*. Hier kan en moet specifiek de letterkundige vertaling worden vermeld, alsmede de wetenschapsjournalistiek, die voor de aansluiting van ons taalgebied op het wereldkennisniveau van cruciaal belang is.

Wij vormen samen met de 23 andere taalgebieden de Europese Unie. Het Nederlands staat als middelgroot taalgebied in Europa op de achtste plaats in de rangorde. Wij hoeven niet bang te zijn voor de levensvatbaarheid van onze taal en cultuur in groter verband. Maar we moeten het wel zelf willen, ander kan zelfs Europa ons niet helpen.

Tot slot

Internationalisering, mondialisering: voor de economie denkt men dan al gauw aan uitbreiden, voor onze talen en culturen aan beperken. Zo zou de beschreven gang van zaken samengevat kunnen worden. Maar Nederland, ‘let op u saeck’: levende mechanismen als taal en cultuur kun je niet straffeloos beperken of monddood maken, dat schaadt onze samenleving en geeft onverschilligheid, verzet. Daar hebben we genoeg bewijzen van gehad. Onze taal en cultuur zijn het cement van onze samenleving. Zonder kunnen we niet. Het houdt in dat wij allen, in de schaalvergroting die Europa is, op alle niveaus onderwijs in onze eigen taal en cultuur moeten krijgen, en die rijkdom met zorg en wijsheid moeten omringen – met de (op zijn minst receptieve) kennis van meer talen. De EU dient dit krachtig te ondersteunen.

Literatuur

- Arntz, Reiner, “Moedertaal of vreemde taal: bekeken vanuit een ander taalgebied”. In: Albert Oosterhof, Willy Martin, Jan Roukens en Els Ruijsendaal (red.), *Nederlands in hoger onderwijs en wetenschap?* Gent: Academia Press, 2010, 73-80.
- Beugels, P. en J. De Groof (red.) (2003), *Het cultureel tekort van de Europese Unie. Opstellen over cultuurpolitiek en culturele rechten*. Publicatie van het Comité Buitenlands Cultureel Beleid. Budel: Uitgeverij Damon.
- Buntinx, E., *Interregionale culturele samenwerking binnen de Euregio Maas-Rijn: een analyse*. Gent: Academia Press, 2010.
- Couwenberg, S.W. (1994), *Nationaliteit en nationalisme. Bron van integratie en desintegratie*. Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- Couwenberg, S.W. (2006), “Nederlandse en Vlaamse identiteit – betekenis, onderlinge relatie en perspectief”. In: S.W. Couwenberg (red.), *Nederlandse en Vlaamse identiteit – Betekenis, onderlinge relatie en perspectief*, themanummer *Civis Mundi* jaarboek 2006. Budel: Uitgeverij Damon.

- Hagen, A.M., “De talen van de instellingen en de talen van de burgers”, in: *Het cultureel tekort van de Europese Unie. Opstellen over cultuurpolitiek en culturele rechten*. Amersfoort: Damon, 2003. Pp. 47-55 (p. 48)
- Meeuwissen, D. (2012), *Europa reflexief. De Europese Unie doordenken met Von Hildebrand, Hollak en Merleau-Ponty*. Met nabeschouwingen van Jeroen Buve en Sybrand Buve, en repliek van de auteur. Acta Launiana VI. Deventer: Deventer Universitaire Pers.
- Petrella, R. / Groep van Lissabon (1994), *Grenzen aan de concurrentie*. Brussel: VUB-press.
- Ruijsendaal, E. en A. Goris, *Langue-choc. Modern onderwijs in de Europese talen en culturen*, Amsterdam: R&D, 1996. [Nederlandse bewerking van: Ann Goris, Els Ruijsendaal, Rémy Porquier (red.), *Langue-choc. Une nouvelle approche de langues européennes et de leurs cultures*. Amsterdam: R&D, 1996. – Engelse editie 1996 – Griekse editie 1997.]
- Ruijsendaal, E. en D. Wortel, “De officiële taal van Nederland is het Nederlands – De taalartikelen in de grondwetten van de EU-landen”. In: *Neerlandia* 2007, 3, p.3-7.
- Ruijsendaal, E., “Het Nederlands en het hoger onderwijs”. In: Albert Oosterhof, Willy Martin, Jan Roukens en Els Ruijsendaal (red.), *Nederlands in hoger onderwijs en wetenschap?* Gent: Academia Press, 2010, 167-175.
- Smeets, R. in samenwerking met de andere leden van de Werkgroep Europa van de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren (2001), *Naar een samenhangend taalbeleid voor het Nederlands vanuit Europees perspectief*. Den Haag: Nederlandse Taalunie.

In: *Europa en de wereld*

onder redactie van Ernst John Kaars Sijpesteijn

co-productie van de Europese Beweging Nederland en de Vereniging Democratisch

Europa. ISBN 978 90 808345 0 7